

Statul-națiune și provocările diversității

Levente Salat

Associate Professor,
Faculty of Political
Science and Public
Administration, Babes-
Bolyai University, Cluj,
Romania.

Author of the books:

Etnopolitika – a
konfliktustól a
méltányosságig. Az
autentikus kisebbségi lét
normatív alapjai (2001);
Multiculturalismul
liberal. Bazele normative
ale existenței minoritare
autentice (2001);
Filippika az idő ellen
(1996).
E-mail:
lsalat@edrc.osf.ro

Abstract: The author discusses and critically questions the historical development of the nation-state – the „success story” of the last three hundred years. Its fundamental ideas are embraced both by the common mentality regarding the role of the state and the theory of international relations, which recognizes the nation-states as legitimate actors on the stage of international politics. The main challenges toward this model are, in the author’s view, the process of globalization and the reality of diversity (ethnic and linguistic). Even if the nation-state successfully manages to adapt to globalization, in many cases it will still sacrifice the idea of diversity, through its various processes of homogenization. In the end, the author discusses the relation between democracy and the nation-state, and its influences in managing inner diversity.

Statul-națiune — istoria unui succes

Istoria statului-națiune¹, în plină desfășurare încă, în pofida ipotezelor unor analiști ai globalizării, reprezintă un capitol de succes răsunător în istoria formațiunilor statale, performanțele acestuia – în materie de fundamentare și de reproducere periodică a legitimității politice, în exercitare a suveranității, în susținerea cadrului egalității formale și al solidarității, în capacitatea de mobilizare politică sau militară în situațiile în care evoluția relațiilor cu alte state o cere – fiind inegalabile cu performanțele formațiunilor statale premergătoare.

Din perspectiva istoriei ideilor, acest mod de organizare politică a comunităților umane a apărut ca o consecință firească a unei evoluții care a înlocuit treptat, în perioada care a urmat după încheierea rolului pe care

Key words:

nation-state, democracy, globalization, diversity, international relations, homogenization, suzerainty, equality

Napoleon I l-a jucat în istoria modernă a Europei, o viziune preponderent imperială asupra naturii comunității politice cu una bazată pe încrederea în loialitățile specifice comunităților naționale.

La baza acestei viziuni noi, ce caracterizează gândirea politică începând cu secolul 19, regăsim convingerea că lumea în care trăim este un mozaic al națiunilor, acestea fiind unități firești, naturale și organice ale societății umane. Caracteristica principală a națiunilor este o omogenitate culturală și lingvistică care își are originea în istoria comună, iar din perspectiva individului, care aparține unei și numai unei națiuni, națiunea este cadrul firesc în care libertatea are sens și poate fi exercitată. Din acest motiv, membrii comunităților naționale au obligația morală să fie loiali națiunilor din care fac parte, iar armonia și stabilitatea lumii presupune protejarea prin mijloace potrivite a națiunilor: fiecare națiune are dreptul la un stat propriu pe care îl administrează în mod suveran, conform intereselor proprii.

Aceste convingeri slab conceptualizate și de regulă nesupuse unor analize mai riguroase s-au generalizat rapid, au contribuit la redesenarea, în mai multe valuri, a hărții politice a lumii, iar în interiorul formațiunilor statale au facilitat contopirea *statului* cu *națiunea* prin amalgamarea practicilor de administrare a instituțiilor statului cu mituri naționale, ceea ce a conferit aparatului de stat o legitimitate nemaîntâlnită în istoria premergătoare a formațiunilor statale.

Succesul ideii naționale în sporirea eficienței instituțiilor statului s-a reflectat rapid și în teoriile despre politica internațională. În pofida apartenenței la paradigme rivale, teoreticienii împărtășesc aceeași viziune preponderent etatistă care are la bază câteva principii simple, de data aceasta conceptualizate în detaliu și amplu dezbătute în istoria recentă a disciplinei: politica internațională se bazează pe interacțiunea dintre statele-națiune, acestea fiind în egală măsură actorii și scopul

principal al activității politice internaționale; statele naționale sunt membri suverani și egali între ei ai comunității internaționale; ele se identifică prin teritorii și populații bine definite, asupra cărora exercită control exclusiv; prin aceste atribute, statele-națiune pot fi clar delimitate, nu sunt subordonate unuia altuia și nu sunt supuse unei autorități superioare; sunt considerate sisteme politice omogene în interior, care constituie cadrul cel mai firesc al loialității umane.

Acest set de principii și-a găsit prima formulare oficială în 1648, prin tratatul de pace de la Westfalia, document care a pus bazele a ceea ce numim astăzi sistemul de state westfalian, ordinea politică internațională care a dăinuit peste trei sute de ani, ultimele două secole – 19 și 20 – fiind caracterizate în mod pronunțat prin procesul deja amintit de contopire a statului cu națiunea. Deși un produs eminent european, sistemul de state westfalian a însemnat generalizarea la scară globală a convingerii că lumea este un compozit al unor parcele teritoriale distincte, administrate fiecare de câte un guvern care exercită un control cuprinzător, suprem, nelimitat și exclusiv asupra teritoriului și populației care îi aparține.

Globalizarea — o primă provocare

Procesul de amalgamare a instituțiilor statului cu miturile naționale nici nu a apucat încă să-și producă cele mai spectaculoase consecințe în redesenarea hărții politice a lumii, când au apărut primele semne ale unei evoluții alternative, ceea ce relativizare treptată a caracterului exclusiv și nelimitat al controlului pe care statele îl exercită asupra teritoriului propriu: în 1864 a fost adoptată Convenția de la Geneva privind tratamentul răniților și bolnavilor pe vreme de război

(aceasta fiind considerată drept una din primele prevederi internaționale care au impus standarde de comportament statal, violând caracterul exclusiv și nelimitat al suveranității); în 1865 a fost creată prima agenție globală, Uniunea Internațională a Telegrafului; în 1884 s-a trecut la coordonarea globală a fusului orar; în 1891 s-au înregistrat cele dintâi convorbiri telefonice transfrontaliere (între Londra și Paris); în anul 1919 s-au organizat primele zboruri transfrontaliere regulate; în 1929 au fost efectuate cele dintâi operațiuni financiare off-shore; în 1930 au fost difuzate cele primele emisiuni globale de radio (Holton 1998, Scholte, 1997).

Aceste debuturi ale fenomenului numit azi globalizare au fost urmate de evoluții spectaculoase în a doua jumătate a secolului 20. Mai multe domenii ale vieții sociale au trecut printr-un puternic proces de internaționalizare, unele instituții și comunități omenesti din anumite state stabilind legături mai strânse cu regiuni îndepărtate de pe glob decât au avut vreodată cu regiuni învecinate din propriul stat, iar calitatea vieții din unele zone ale unor state naționale ajungând să depindă în mai mare măsură de deciziile luate de guvernele statelor îndepărtate sau de organizații internaționale decât de instituțiile statului căruia aceste regiuni aparțin. Relațiile sociale au dobândit din ce în ce mai multe aspecte nonteritoriale, iar frontierele statelor naționale au fost expuse unor presiuni din partea tranzacțiilor financiare și economice, fluxuri informaționale pe canale variate, precum și constrângeri asupra comportamentului statal, impuse de numeroase acorduri, reglementări și regimuri internaționale.

Din aceste evoluții de-a lungul deceniilor trecute, atât susținătorii fervenți, cât și criticii înverșunați s-au grăbit să tragă concluzia că povestea de succes a statului-națiune este pe terminate și procesele de neoprit ale globalizării vor eroda treptat autoritatea și suveranitatea statelor-națiune.

După numeroase excese într-o parte sau alta, disputele între specialiști – legate de acest subiect – par să fi ajuns în ultimii ani la concluzia că, deși nu se mai poate vorbi de suveranitate în termenii lui Bodin sau în spiritul sistemului de la Westfalia, nu este mai puțin adevărat că nici semnele coagulării unei guvernări globale, dar nici indiciile reîntoarceri la sistemul instituțional al feudalismului, sub forma anarhiei globale a guvernării comunităților locale, nu se întrevăd. Statele-națiune trec, fără îndoială, printr-un amplu proces de adaptare la condițiile globalizării, ceea ce presupune o graduală, dar totuși semnificativă internaționalizare, denaționalizare și destatalizare simultană a instituțiilor acestora (conform Barrow 2004), dar tocmai modul în care statele naționale reușesc să se adapteze la aceste provocări este dovada cea mai grăitoare, în opinia mai multor autori, a viabilității acestei forme particulare de organizare a vieții sociale și a autorității politice.

Consecințele adaptării la aceste provocări pot fi însumate, pe scurt, în două tendințe majore. Prima dintre acestea privește redefinirea structurii de interese promovate de state. În timp ce statele-națiune din perioada suveranității clasice promovau interesele naționale și urmăreau scopuri protecționiste împotriva imixtiunii intereselor din afară, statele-națiune din epoca post-suverană promovează în mod simultan și combinat atât interese naționale, cât și globale. Ca să amintim, dincolo de participarea la numeroasele acorduri interguvernamentale, un singur și adesea controversat exemplu: instituțiile statului modern servesc în egală măsură interesele capitalului global, uneori chiar în detrimentul intereselor capitalului național.

A doua consecință a modului în care statele-națiune se adaptează la condițiile globalizării este reflectată în modificarea naturii conflictelor care pot apare. Conștientizarea faptului că globul pământesc este un loc unic – în sensul de unitar și fără alternativă din

perspectiva sustenabilității condițiilor de viață –, reduc șansele unor conflicte armate majore între state. Deși amenințarea terorismului global a oferit recent un important contraexemplu, iar interesele naționale legate de controlul asupra unor resurse critice (dar strategice), precum țițeiul sau apa potabilă, pot produce încă surprize în această privință, evoluțiile ultimelor decenii au demonstrat că cele mai multe conflicte armate s-au produs cu implicarea forțelor sub-statale, sub forma unor insurgențe împotriva guvernelor naționale sau între fracțiuni interne care rivalizează pentru dobândirea controlului exclusiv asupra instituțiilor statului (Marshall și Gurr 2003).

Consecințe ale diversității — o nouă provocare

Provocările diversității și consecințele acestora pentru viitorul statului națiune sunt legate în mod evident de acest ultim aspect. Din perspectiva evoluțiilor amintite mai înainte, pare evident că șansele de supraviețuire a statului-națiune depind într-o măsură semnificativă și de modul în care acesta se va dovedi capabil să gestioneze problemele interne, făcând față așteptărilor comunității internaționale privind eficiența exercitării prerogativelor statele, atât în ceea ce privește furnizarea de securitate internă și regională, cât și în susținerea unui climat atrăgător pentru fluxurile de capital și pentru celelalte aspecte ale internaționalizării în teritoriile pe care le au sub control.

Viziunea asupra lumii care a facilitat apariția statelor-națiune, ca și reflecțiile teoretice asupra specificului acestora au inclus, după cum am văzut, câteva ipoteze privind caracterul omogen al comunității politice, privind calitatea solidarității și formele de manifestare a

loialității din interiorul statelor-națiune, precum și capacitatea instituțiilor acestora de a crea cadrul cel mai potrivit pentru libertatea individului, a tuturor membrilor comunității politice fără discriminare sau excludere.

Tot pe seama globalizării – precum și a unui aspect colateral al acesteia: răspândirea la scară globală a democrației ca singura formă legitimă a puterii politice – poate fi pus faptul că guvernanții din diferite regiuni ale lumii sunt în ultima vreme forțați de împrejurări să admită că unele dintre aceste premise ale statelor-națiune nu se verifică în practică și, în pofida ipotezelor tacite pe care funcționarea instituțiilor acestora se bazează, există un important grad de diversitate culturală și lingvistică ce caracterizează majoritatea statelor naționale din zilele noastre.

Referitor la dimensiunea fenomenului, diferite surse au emis diverse ipoteze. Un raport UNESCO realizat în perioada 1993-1996 amintește de exemplu că în cele aproximativ 200 de state recunoscute de comunitatea internațională se regăsesc peste 10.000 de culturi distincte (UNESCO 1996), iar sursele referitoare la diversitatea lingvistică a lumii estimează că pe glob se vorbesc la ora actuală aproximativ 6.000 de limbi (Crystal 1997).

În cadrul unei evaluări mai amănunțite, efectuată în anul 1971, Walker Connor a constatat că din cele 132 de entități statale existente la vremea respectivă, doar 12 (9.1% din numărul total al acestora) puteau fi considerate în mod justificat state-națiuni; 25 de state (18.9%) erau constituite dintr-o singură națiune majoritară reprezentând peste 90% din populație, dar pe teritoriul acestora trăia cel puțin o minoritate importantă; în alte 25 de state ponderea națiunii dominante era între 75-89%; în 31 de state (23.5%) membrii grupului etnic cel mai numeros reprezenta între 50-74% din populație; iar în 39 de state (29.5%) etnia cea mai

numeroasă constituia mai puțin de 50% din populație (Connor 1994).

Deși era de așteptat – drept urmare a faptului că în perioada 1971-2000 numărul statelor a crescut cu peste 30% – ca situația să se îmbunătățească prin sporirea gradului de omogenitate al statelor nou create, conform unui raport recent al UNDP nu se poate vorbi despre o schimbare radicală a situației în ansamblu: există, în continuare, doar 30 de state în care ponderea minorităților naționale și religioase este sub 10%; în 42 de state acest procentaj se situează în intervalul 10-25%; iar în 110 state minoritățile reprezintă peste 25% din populația totală a țării; numărul țărilor care pot fi considerate omogene din punct de vedere etnic, cultural și lingvistic nu depășește nici azi 20 (UNDP 2004).

În Europa, situația se prezintă în felul următor: în cele 45 de state europene (dintre care 36 având peste 1 milion de locuitori) trăiesc 87 grupuri etnice, din care 26 în cel puțin 5 state; se cunosc 90 de limbi vorbite, din care numai 6 limbi sunt utilizate doar pe teritoriul unui singur stat, 53 nu sunt limbi oficiale în nici un stat (numărul total al celor pentru care aceste limbi sunt limbi materne constituind 5% din populația totală a Europei), iar 31 sunt vorbite în mai multe state (atât ca limbi oficiale, cât și limbi minoritare, ponderea persoanelor care folosesc aceste limbi în condiții de minoritate fiind 6% din populația Europei); din cele 87 de grupuri minoritare, 12 au între 1-2 milioane de membri, 23 grupuri minoritare între 1-0,5 milioane de membri și 11 grupuri minoritare numără între 400.000-500.000 de membri (Pan-Pfeil 2003).

Ignorarea diferitelor aspecte ale diversității în procesele de construcție statală și camuflarea acestora prin mituri naționale a condus la apariția formelor variate de deficite democratice sub forma unor fenomene de excluziune din diferitele aspecte ale vieții sociale și politice.

Raportul amintit al UNDP identifică de exemplu trei astfel de forme de excluziune la care sunt expuși membrii culturilor nondominante din cadrul unor state naționale: peste 518 milioane de persoane (reprezentând 129 comunități etnoculturale) sunt expuse formelor de *excluziune culturală*, suferind o discriminare cu caracter religios și/sau lingvistic, formele de manifestare ale particularităților acestora nefiind acceptate în sfera publică a statelor pe teritoriul cărora trăiesc aceste comunități; peste 750 milioane de persoane (189 de comunități) suferă din cauza *discriminării cu caracter economic*; peste 832 milioane de persoane (191 de comunități) trăiesc în condiții de *discriminare cu caracter politic*, participarea acestora la viața politică, exercitarea drepturilor și accesul la poziții oficiale în instituțiile statului fiind limitate prin legi sau politici ale statelor naționale.

În ceea ce privește discriminarea lingvistică, din raportul UNDP reiese că în regiuni întinse ale lumii segmente importante ale populației nu au acces la educație în limba maternă: în Africa sub-Sahariană, unde se vorbesc 2.632 limbi, numai 13% din populația totală a regiunii (641 de milioane de suflete) are acces la educație în limba maternă, în Asia de Est și Pacific, unde se vorbesc 2.815 limbi, 62% din populație (1.918 milioane), în Asia de Sud, cu 811 limbi vorbite, 66% din populație (1.480 milioane), în Europa Centrală și CIS, cu 625 limbi vorbite, 74% din populație (409 milioane), în țările OECD, cu 1.299 limbi vorbite, 87% din populație (912 milioane), iar în America Latină, cu 1.086 limbi, 91% din populație (530 milioane) se bucură de acest drept. Conform unei aprecieri recente dată publicității de către BBC, politicile lingvistice care favorizează culturile dominante și lipsa de preocupare pentru diversitatea lingvistică a lumii au ca efect dispariția a cel puțin două limbi în fiecare zi.

Formele variate de excluziune și de favorizare a culturilor dominante în stat sunt rezultatul unor practici larg răspândite în statele naționale, având, în general, menirea să asigure coerența și stabilitatea funcționării acestora: centralizarea puterii politice în așa fel încât toate deciziile să fie luate de reprezentanții majorității dominante, conform intereselor acesteia, comunitățile minorităților naționale fiind private, de regulă, de posibilitatea de a influența politicile care au un impact asupra condiției lor de viață; politici lingvistice care interzic utilizarea limbilor vorbite în mod tradițional de membrii comunităților minoritare în instituțiile statului, precum administrația locală, sistemul judiciar, învățământ, armată, canale publice ale audiovizualului; interzicerea utilizării în spațiul public a simbolurilor naționale, altele decât cele ale națiunii dominante, și reflectarea prin sărbătorile oficial recunoscute doar a tradiției și istoriei grupului dominant din stat; standardizarea procesului educațional în așa fel încât conținutul acestuia să reflecte în mod exclusiv istoria, literatura și contribuția la valorile universale ale culturii dominante; adoptarea unor politici de omogenizare a populației, care încurajează stabilirea membrilor comunității dominante în teritoriile locuite în mod tradițional de minorități naționale; adoptarea unor politici de imigrare, care favorizează stabilirea pe teritoriul țării a unor imigranți ce vorbesc limba grupului dominant din statul respectiv (UNDP 2004).

În mod paradoxal, nu doar logica statului-națiune, dar și principiile dominante din sfera politicii internaționale încurajează aceste forme de comportament statal. Se cunosc destule exemple în care

eforturile unor state de a-și spori gradul de coeziune internă au fost tolerate sau chiar încurajate de comunitatea internațională sub pretextul asigurării stabilității sau al sporirii eficienței statului respectiv, chiar dacă acestea au îmbrăcat forme ale genocidului cultural, de expulzare în masă sau de asimilare forțată a unor segmente de populație, provocând imense suferințe umane.

Se poate presupune că unele din aceste suferințe pot fi considerate prețul pe care anumite comunități politice l-au avut de plătit pentru succesul de mai târziu în procesele de modernizare, respectiv pentru performanțele cu care statul-națiune se poate mândri azi, și ca atare – ca în cazul Franței post-revoluționare sau al Turciei după reforma lingvistică din 1928 de exemplu – ele pot fi acceptate ca legitime. Într-adevăr, există numeroși teoreticieni care consideră că persistența unui grad ridicat de diversitate în anumite zone ale lumii este rezultatul unui eșec de modernizare.

Având însă în vedere faptul că procesul de globalizare a surprins lumea, din punct de vedere al diversității, în starea pe care am descris-o pe scurt în cele de mai înainte, nu este de mirare că aceste politici de favorizarea a culturilor dominante în stat, oricât de îndreptățite ar fi, produc consecințele de sporire, uneori alarmantă, a asertivității identităților naționale, politicile identitare și eforturile de emancipare specifice diferitelor comunități culturale marginalizate. Nu este întâmplător, deci, că întrebarea referitoare la capacitatea democrației de a identifica corectivele necesare în condițiile diversității se pune în ultima vreme cu acuitate.

Dacă istoria recentă a lumii a înregistrat numeroase exemple de suferințe umane cauzate de eforturile de făurire și de consolidare a statelor-națiune, nu este mai puțin adevărat că există o cazuistică bogată și variată și a exemplilor în care statele naționale găsesc soluții ingenioase la problemele generate de diversitate, reușind

să restabilească coeziunea internă și să elimine surse potențiale de conflict intra-statal, chiar dacă prețul pe care îl au de plătit este egal uneori cu renunțarea la unii identificatori clasici ai statului-națiune, sau acceptarea unor consecințe care violează principiile clasice ale democrației reprezentative.

Exemple emblematice ale soluțiilor de acest fel sunt *democrația etnică* (pe care o putem întâlni în unele societăți adânc divizate din punct de vedere etnic sau cultural, context în care o națiunea titulară în stat, care se simte amenințată de prezența minorităților naționale, administrează instituțiile statului într-o stare de mobilizare permanentă împotriva acestor amenințări)²; *democrația consociativă* (care se bazează pe existența unei coaliții mari între fracțiunile de populație structurate în jurul identităților etnice, culturale sau chiar religioase, respectiv pe principiul reprezentării proporționale, al autonomiilor sectoriale și al dreptului la veto reciproc)³; sau *democrațiile multinaționale* (care se definesc ca asociații constituționale ce conțin două sau mai multe națiuni sau popoare, recunoscute ca entități ce se autoguvernează, cu trăsături federale sau confederative)⁴.

Nu este greu de înțeles că aceste soluții ce se regăsesc în practica multor state existente pe harta politică a lumii contemporane sunt aspru criticate pentru numeroasele concesii pe care le fac în dauna principiilor democrației clasice, cu scopul de a acomoda diversitatea. Nu este însă mai puțin adevărat că nici teoriile normative ale democrației nu pot oferi soluții cu mai puține deficiențe. Este un fapt unanim recunoscut de specialiști că teoriile clasice ale democrației presupun și ele omogenitatea comunităților politice, relația practicilor democratice cu diversitatea fiind în continuare precară și puțin elucidată până la această dată.

Bibliografie:

Human Development Report 2004. Cultural Liberty in today's diverse world, UNDP, New York, 2004.

Our Creative Diversity. Report of the World Commission on Culture and Development, UNESCO, Paris, 1996.

Barrow, Clyde W.: „The Return of the State: Globalization, State Theory, and the New Imperialism”. Paper presentation delivered at the Annual Convention of the American Political Science Association, Chicago, Illinois, September 1-5, 2004.

Connor, Walker: *Ethnonationalism. The Quest for Understanding*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1994.

Crystal, David: *The Cambridge Encyclopedia of Language*. Cambridge University Press, Cambridge, 1997.

Holton, Robert J.: *Globalization and the Nation-State*, MacMillan Press Ltd– St. Martin's Press, Inc., London–New York, 1998.

Marshall, Monty G.–Gurr, Ted Robert: *Peace and Conflict 2003. A Global Survey of Armed Conflicts, Self-Determination Movements, and Democracy*. Center for International Development and Conflict Management, University of Maryland, College Park, MD, 2003.

Pan, Christoph–Pfeil, Beate Sibylle: *National Minorities in Europe. Handbook*. Braumüller, Wien, 2003.

Scholte, Jan Aart: “The Globalization of World Politics”. In: Baylis, John–Smith, Steve (eds.): *The Globalization of World Politics*. Oxford University Press, Oxford, 1997.

Note:

¹ Deși termenii de *stat național* și *stat-națiune* sunt folosiți adesea ca sinonime, există o importantă deosebire de nuanță între semnificația pe care o are

fiecare, acestea reflectând totodată și afilierea la curente distincte în istoria ideilor politice. Termenul de stat-națiune s-a încetățenit în contextul tradiției intelectuale a republicanismului francez, purtând semnificația de suport instituțional pentru o comunitate politică, purtătoare a unui proiect politic. Conceptul de stat național este specific istoricismului juridic german, având semnificația unui produs al unui grup etnic, acest produs fiind conceput totodată drept garant al perenității și al integrității grupului respectiv. Vezi Alexandra Ionescu: „Stat-națiune, stat național și democrație în România”. În: *Dilema Veche*, Anul II, nr. 64, 8-14 aprilie 2005.

² Termenul a fost propus de Sammy Smooha în “The model of ethnic democracy: Israel as a Jewish and democratic state”, în: *Nations and Nationalism*, Vol. 8, 2002, No. 4, 475-503. O analiză aplicativă a termenului

este oferită de Priit Järve: *Ethnic Democracy and Estonia: Application of Smooha's Model*, ECMI Working Paper #7, Flensburg, European Center for Minority Issues, 2000.

³ A se vedea printre altele Arend Lijphart: *Democracies. Patterns of Majoritarian and Consensus Government in Twenty-one Countries*, Yale University Press, New Haven–London, 1984 sau A. Lijphart: *Democrația în societățile plurale*, Polirom, Iași, 2002.

⁴ Conceptul este propus de Alain-G. Gagnon și James Tully în *Multinational Democracies*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001